

Medborgerskap og deltakelse i «koronadugnaden»

Citizenship and participation in the «corona dugnad»

Jorun M. Stenøien

Professor, Institutt for pedagogikk og livslang læring, NTNU

lorun.stenoien@ntnu.no

Christin Tønseth

Professor, Institutt for pedagogikk og livslang læring, NTNU

Christin.tonseth@ntnu.no

Sammendrag

Norske myndigheter omtalte tidlig bekjempelsen av koronapandemien som en nasjonal dugnad som påkalte deltakelse fra alle medborgere. Samtidig ble de strengeste og mest inngripende reguleringer av medborgerlig rettigheter og friheter i fredstid innført (Graver, 2020). Tiltakenes inngripende og uforutsigbare karakter utfordret folks hverdagsliv og rutiner, sosiale normer, verdier og praksiser, og de stilte krav til felles innsats, omstilling og nyorientering. I artikkelen belyses begrepene *medborgerskap* og *koronadugnaden* og hvordan disse begrepene kommuniseres og reflekteres i fokusgruppeintervju med yngre voksne studenter, gjennomført våren 2021, etter ett år med pandemi. Problemstillingen er: *Hvordan erfares «koronadugnaden» og hvordan kan «dugnaden» bidra til å forstå hvordan medborgerskap formes under pandemien?* Informantene ga oss innsikt i deres opplevelser og erfaringer under pandemien, som vi belyser ved hjelp av noen av Foucaults og Goffmans begreper. Analysen resulterte i tre kategorier; *Italesetting av koronadugnaden*, *iscenesetting av medborgerskap* og *medborgerlig handlingsrom*. Blant informantene er det ulike oppfatninger om bruken av dugnadsbegrepet og informantenes utsagn viser at det levde medborgerskap både er blitt styrket og utfordret under pandemien. Medborgerlig kontroll og støtte er blitt styrket ved at vi «passer på hverandre», minner hverandre på akseptable væremåter og etablerer felles praksiser. Medborgerskapet er utfordret ved at individuell frihet og selvstyring er redusert. Man kommer i skvis mellom hva man bør/skal og det man vil gjøre. I tillegg oppleves et spenningsforhold mellom de som deltar og de som ikke deltar i dugnaden. I artikkelen argumenteres det for at levde medborgerskap bidrar med viktige innsikter for videre håndtering av denne pandemien og i andre kriser vi vil møte som nasjon.

Nøkkelord

Medborger, medborgerskap, dugnad, koronadugnaden

Abstract

The Norwegian authorities early on described the fight against the corona pandemic as a national ‘dugnad’ that called for the participation of all citizens. At the same time, the strictest and the most intrusive regulations of civil rights and freedoms in time of peace were introduced (Graver, 2020). The intrusive and unpredictable regulations challenged people’s everyday lives and its routines, social norms, values, and practices, and set requirements for joint efforts, adjustment and reorientation. The article sheds light on the concepts of citizenship and ‘corona dugnad’ and how these concepts are communicated and reflected in focus group interviews with younger adult students, conducted in the spring of 2021, after a year of pandemic. The research question is: How is the «corona dugnad» experienced and how can the «dugnad» contribute to understand how citizenship is shaped during the pandemic? The informants gave us insight into their experiences during the pandemic, which we used some of Foucault’s and Goffman’s concepts

to analyse. The analysis resulted in three categories: conceptualising the 'corona dugnad', staging of citizenship and spaces for civic action. Among the informants, there are different views on the use of the concept of 'corona dugnad' and the informants' statements show that living citizenship has both been strengthened and challenged during the pandemic. Civic control and support have been strengthened by «taking care of each other», reminding each other of acceptable behaviors, and establishing common practices. Citizenship is challenged by the reduction of individual freedom and self-government. You get squeezed between what you should/must and what you want to do. In addition, a tension is experienced between those who participate and those who do not participate in the 'dugnad'. The article argues that lived citizenship contributes important insights for the further management of this pandemic and in other crises we will face as a nation.

Keywords

Citizen, citizenship, 'dugnad', 'corona dugnad'

Innledning

Da norske myndigheter mars 2020 introduserte mange tiltak som respons på den verdensomspennende covid-19-pandemien var hensikten å sikre helsehjelp til de som var smittet og bekjempe spredningen av viruset i populasjonen. Myndighetene omtalte bekjempelsen av korona-pandemien som en *nasjonal dugnad*, også kalt *koronadugnaden*. Utallige ganger understreket daværende statsminister, regjeringsmedlemmer, storting og helsefaglig ekspertise betydningen av at hele befolkningen deltok i koronadugnaden og fulgte de til enhver tid gjeldende retningslinjer. Anbefalinger og påbud innebar regulering av befolkningens sosiale omgang i offentlige og private sammenhenger. Retningslinjene for sosial samhandling ble kommunisert og iverksatt blant annet via skilter, symboler, møblering, sikkerhetsvakter, krav om munnbind og avstandsregler. I perioder med høyt smittetrykk har Norge og flere land valgt å regulere tilgang til og å lukke barnehager, skoler, universitet, arbeidsplasser og idretts-/kulturarrangementer. Hjemmeskole, hjemmekontor og hjemme-trening i og gjennom digital kommunikasjon samt reise- og besøksbegrensninger og forbud ble i perioder den nye hverdagen for alle aldersgrupper. Håndtering av pandemien har slik utfordret hverdagsrutinenes forutsigbarhet og gjeldende sosiale normer og verdier. Et sentralt dilemma er hvordan reguleringene begrenser våre demokratiske rettigheter og friheter og vår evne til solidaritet i holdninger og handlinger. Dette utfordrer medborgerskapet og det å være og handle som medborger.

I denne artikkelen belyser vi begrepene koronadugnad og levd medborgerskap og hvordan disse begrepene kommuniseres og reflekteres i fokusgruppeintervju med yngre voksne studenter. Intervjuene ble gjennomført våren 2021, etter ett år med pandemi. Vi anlegger et hverdagslivsperspektiv på temaet og tar utgangspunkt i en kommunikasjon om koronaen, informasjon og retningslinjer samt reaksjoner på disse i intervjupersonenes hverdag. Vi presenterer og diskuterer hva informantene legger i begrepet dugnad og hvordan de beskriver og erfarer egen og andres opptreden i denne dugnaden i et medborgerperspektiv. Sentrale dynamikker er mellom individ–kollektiv, frihet–tvang, sosiale normer og normbrudd, lovlidighet og motstand, som vi tar hjelp av Foucaults (1977, 1980, 1982, 1994, 2002) og Goffmans (1974, 1992) tilnærming og begreper for å belyse. *Problemstillingen er; Hvordan erfares «koronadugnaden» og hvordan kan «dugnaden» bidra til å forstå hvordan medborgerskap formes under pandemien?*

I fortsettelsen presenteres en kort oversikt over relevante begreper og forskning, studiens teoretiske rammeverk og metode. Dernest kommer analyse og diskusjon som inkluderer teoretiske perspektiver og avslutningsvis en konklusjon.

Begreper – medborgerskap og dugnad

Ruth Lister (2007) viser til en økende interesse for hverdagslivets «levde medborgerskap», der mennesker forstår og forhandler rettigheter, ansvar, tilhørighet og meningen som medborgerskap har i livene til folk. I studier av hverdagslivets levde medborgerskap er kontekst av betydning og rommer det offentlige og det private som steder hvor ekskludering og inkludering konstitueres.

Studier som inntar nedenfra-perspektiver på inkluderende medborgerskap har fire felles verdier (Lister, 2007, s. 51). Det er *rettferdighet*, *anerkjennelse*, *selv-bestemmelse* og *solidaritet*. Solidaritet reflekterer et horisontalt syn på medborgerskap som spiller like mye på relasjonen mellom borgere som på den vertikale relasjonen mellom stat og individ. Den horisontale relasjonen handler om hvordan borgere deltar i samfunnet, skaper og former identitet, tilhørighet og samhörighet i et eller flere kollektiv, som et fungerende demokrati er avhengig av. De vertikale relasjonene favner medborgerlige rettigheter (sivile, politiske og sosiale) og deres garantier for aksept, fullverdig og likeverdig inkludering (Marshall, 1973). Medborgerskap og medborgerlig deltakelse formes i samspill med omgivelsene, og det innebærer en samtidig evne og vilje til selvstyring og til nødvendig innordning i kollektiv og fellesskap (Stenøien, 2003). Medborgerskapets sosiale og kulturelle aspekter er foranderlig og oppnås og opprettholdes gjennom handling eller praksiser. Dette innebærer refleksjon og moralske stillingstakinger (Pastuhov, 2018, s. 27; Korsgaard, 2004; Stenøien, 2003).

Medborgerskapet kan forstås som noe som «er»; man er medborger, og som «handling»; man opptrer som medborger (Pastuhov, 2018). «Medborgerskap forstås i social växelverkan där man möter det olika och överskridar sina privata perspektiv för att ta fasta på gemensamma angelägenheter» (Pastuhov, 2018, s. 7).

Dugnad betegner en form for egalitær fellesskapsbyggende innsats som er dypt forankret i norsk kultur (Lorentzen & Dugstad, 2011), en form for immateriell kulturarv (Stenøien, 2021). Den norske dugnaden har historiske forløpere tilbake til 1200-tallet, men har vist seg som både fleksibel og tilpasningsdyktig til ulike tider og sammenhenger. I 2004 ble dugnad kåret til Norges nasjonalord (Lorentzen & Dugstad, 2011). Lorentzen (2011) hevder dugnaden er del av den normative forståelsen av «det norske» og et uttrykk for tilhørighet i norske lokalsamfunn. Som norsk tradisjon har, ifølge Angelina Penner (2021), dugnaden fastsatte standarder og spilleregler som er vanskelig å endre eller opponere mot.

Kjerneelementer i dugnaden er; engasjement, ubetalt arbeid, frivillighet, gjensidighet, forpliktelse, samtidighet (møter ansikt til ansikt), felles arbeidsoppgaver, tidsavgrensning (begynnelse og slutt) og sosiale innslag (samvær eller sosiale aktiviteter). Den uttrykker samhörighet i form av sosiale fellesskap og stedsidentitet i praktisk og hverdagslig mening, samt i symbolsk mening for lokale sivile fellesskap. Denne kombinasjonen av frivillighet, gjensidighet og forpliktelse gir en dobbelthet som kan gi grunnlag for spenninger (Lorentzen & Dugstad, 2011). Et eksempel er hvordan ulike former for deltakelse og dugnadsinnsats kan skape både moralske vinnere og tapere (Sørhaug, 1989). Gjennom dugnaden kombineres det hverdagslige med et engasjement rundt det ekstraordinære, som også gir et løfte om noe som skal komme (Tjora, 2018; Lorentzen & Dugstad, 2011). Å delta i koronadugnad kan forstås som et uttrykk for levde medborgerskap.

Felt og forskningstilnærming

Myndighetenes tiltak for å bekjempe koronapandemien i mars 2020 satte, ifølge jusprofessor Hans Petter Graver (2020), grunnleggende rettsprinsipper og medborgerlige rettigheter til side. Han stilte tidlig spørsmål om hva det vil si for den demokratiske friheten på kort og lang

sikt. Var tiltakene forholdsmessige, traff de og hva blir konsekvensene på lengre sikt? Slike spørsmål må stadig stilles fordi svaret endres i pandemiens forløp og kriseforståelse (Hernes, 2021; Graver, 2020). Et trekk ved Norge og den norske befolkningen er stor grad av tillit til myndighetene. Dette kan illustreres ved en svært høy vaksinedekning i befolkningen (Folkehelseinstituttet (FHI), 2022) og en mye mindre vaksinemotstand og motstand mot andre tiltak, i forhold til mange andre land. Den norske kulturen er også i særstilling blant vestlige land med hensyn til å ha en «stram kultur» (Schei & Gelfand, 2018), forstått som styrken i samfunnets normer og lav toleranse for adferd som avviker fra normalen. Religionshistoriker T. Brekke (2021) er i forlengelsen av dette bekymret for at covid-19 kan forsterke dette trekket og legge til rette for et mer autoritært samfunn.

Denne kombinasjonen av tillit og vilje til å akseptere og følge myndighetenes pålegg, og en stram kultur i befolkningen med sterk sosial kontroll danner en viktig bakgrunn for vår analyse. Det er i dette landskapet medborgerlig deltakelse formes og hvor dugnadens betydning for levd medborgerskap i en koronatid aktualiseres.

Forskningslitteraturen om covid-19 er voksende. Et systematisk litteratursøk på skandinavisk forskning om konsekvenser av covid-19 på velferd, likestilling, livsvilkår og livskvalitet (FHI, 2021) viser at aktuelle forskningstema inkluderte blant annet velferds- og livsvilkår som likestilling og psykisk helse, samt immigranternes og andre sårbare gruppers utsatthet under pandemien. Enkelte studier pekte på at medborgerskap kan være en nyttig innfallsvinkel når vi har et behov for å håndtere de sosiale konsekvensene av pandemien (Nesse & Pettersen, 2020). Dette bidrar til å aktualisere relevansen av vår problemstilling i denne artikkelen.

Teoretiske perspektiv og begreper

Innledningsvis vektla vi at pandemien har utfordret folks hverdagsliv. Hverdagslivet er overalt og universelt tilgjengelig. Selv om det stadig foregår en «kolonisering av livsverden fra systemverden» (jf. Habermas), så lar ikke hverdagslivet seg radere bort. Det er overalt og det er umulig å unnsnippe (Jacobsen, 2008, s. 15).

Vårt teoretiske perspektiv på hverdagsliv er hentet fra hverdagslivets sosiologier og handler om å legge merke til og studere det som overses (Jacobsen, 2008). Sosiologier i flertall fordi det er snakk om et mangfold av teorier og vinklinger som har utviklet seg fra Chicagokolen, pragmatismen, fenomenologisk sosiologi, symbolsk interaksjonisme, eksistensiell sosiologi og kritiske hverdagslivsosiologier mv. (Jacobsen, 2008, s. 26). Det kan handle om «defamilisering» – altså gjøre det familiære fremmed eller bidra til å gjøre hverdagslivet utholdelig, forståelig og levbart for mennesker, slik at de kan leve sikre, meningsfulle og ikke fremmedgjorte hverdagsliv. Altså en «refamilisering» der det fremmede blir familiært. Det er dette perspektivet som utgjør artikkelens omdreiningspunkt.

Foucault – regulering og kontroll mellom mennesker

Relatert til medborgeres «opptreden» under koronapandemien, bidrar maktperspektivet til å rette oppmerksomheten mot den gjensidige innflytelse som personer har på hverandres handlinger og hvordan vi opptrer som medborgere i gjennomføringen av dugnaden. Makt gjennomsyrrer alle aspekter av våre holdninger og handlinger, eksisterer ofte «undercover» og fremtrer som velvilje (Foucault, 1994). Slik sett kan det å forsøke å regulere hverandres adferd under koronapandemien fremstå som positivt, ved at vi minner hverandre på gjeldende retningslinjer og samtidig gi inntrykk av at man vil hverandre vel. På et vis kan man si at koronadugnaden er en form for produktiv makt, en dugnad som er ment å komme oss

til gode på sikt. Dugnaden består på mange måter av å adlyde myndighetene som kommer med råd og retningslinjer som er til vårt eget beste. Dette er en politisk makt som går over i en ideologisk makt, hvor verdier, tankegods og nordmenns dugnadsånd settes i spill.

Foucault utviklet tre hovedkategorier av maktformer; suverenitetsmakt, disiplineringsmakt og styringsmentalitet (Foucault, 1982, 2002). Suverenitetsmakt er en klar og personavhengig form for makt hvor opposisjon mot makten blir slått hardt og brutalt ned på. Disiplineringsmakt er en mer byråkratisk maktform, hvor institusjoner som politi, helsevesen og andre kontrollinstanser samler inn data som gir kunnskap om befolkningen og befolkningens atferd, som igjen gir grunnlag for å utforme retningslinjer og regler. Styringsmentalitet er en subtil form for makt, hvor det i bunn og grunn er vi som styrer oss selv. Det handler om at det som anses som «rett» for oss, ikke legges frem som påbud og forbud, men ved at vi med det vi blir gitt av kunnskap, formes til å styre oss selv i tråd med hva som er ønskelig av myndighetene.

Når det gjelder dugnad i koronaens tid, utøves makt i alle Foucaults maktformer. Myndighetene utøver en suverenitetsmakt. Det er også et byråkrati i form av Helsedirektoratet, samt FHI med sine faglige råd som utformer retningslinjer. Dette gjør det også til en disiplineringsmakt. Men det er eksempler på at regjeringen avfeier både Helsedirektoratet og FHIs faglige råd, noe som gjør at suverenitetsmakten blir veldig synlig. Når det gjelder styringsmentaliteten, så gis vi kunnskap og gulrøtter av myndighetene for å påvirke handling og selvforståelse – vi skal også styre oss selv – er vi flinke, blir det færre påbud. Det er ikke en reell maktforflytning, vi må uansett forholde oss til myndighetenes pålegg og forskrifter.

Foucaults analyser viser at subtile og tidligere usynliggjorte maktrelasjoner på mikronivå lar seg belyse. Den stumme, men klare gesten som impliserer det kjente «Slik gjør vi det her» blir med Foucault plutselig en viktig kilde for maktutøvelse. En kan kjenne dette igjen i forlegenheten en føler i møte med svak kremting og fremmedgjorte blikk, straks ens atferd avviker en smule fra det uniforme.

Goffman – hverdagslige opptredener

For å komme tettere på dynamikken der makt konstitueres i hverdagen, er Goffmans interaksjonistiske perspektiv (1959/1992) nyttig. Å rette oppmerksomhet mot hvordan informantene presenterer og tolker folks opptreden og møter i hverdagen og den gjensidige innflytelsen som personer har på hverandres handlinger, gir grunnlag for å diskutere hvordan medborgerskap formes i relasjon til dugnadsinnsatsen under koronapandemien.

Ved å bygge på Goffmans (1974) *frame analysis* kan koronadugnaden tolkes som en innramming av atferd under pandemien, som forsøker å kombinere myndighetenes reguleringer av medborgerlig væren og handling med den kulturelt forankrede dugnaden. Dugnadens kjerneelementer representerer kjente handlingsmønstre og rutiner og er grunnlag for forventet rolleatferd og opptreden i relasjon til fellesskapet (Goffman, 1992). I koronadugnaden dikteres i tillegg rutiner, roller og opptreden av myndighetenes reguleringer av medborgerskapets friheter og rettigheter. I hverdagslivets rollespill kommer kulturelt forankrede normer som høflighetsanliggender og sømmelighet til uttrykk i den opptredendes atferd. Sømmelighetsnormenes moralske krav tilsier at det er regler for hvor mye man skal blande seg inn i andres anliggender. Instrumentelle krav handler om plikter og normer gitt av eksempelvis arbeidsgiver (Goffman, 1992, s. 93). I måten man tolker egen og andres holdninger og handlinger i relasjon til koronadugnaden, vil nettopp slike krav til sømmelighet måtte forhandles og være et uttrykk for moralsk karakter.

Data og metode

Grunnlaget for problemstilling og empiri er hentet fra pilotprosjektet «Hverdagsliv og læring i Koronaens tid»¹ der vi valgte et kvalitativt design med semistrukturerte fokusgruppeintervju (Brinkmann & Kvale, 2015). Vi belyser *medborgerskap* med søkelys på *koronadugnaden*. Vi viser hvordan medborgerskap kommer til uttrykk og dugnadsbegrepet reflekteres i 4 fokusgruppeintervju med til sammen 12 informanter, i hovedsak yngre voksne studenter.

Den semistrukturert intervjuguiden (Brinkmann & Kvale, 2009) var inndelt i temaene offentlige og private rom med samtaler om retningslinjer for hvordan man opptrer og beveger seg i offentlige og private sammenhenger. *Mobilitet* handlet om reiser, både lokale og lengre reiser. *Koronadugnad* var også et tema, der samtalen dreide seg om oppfatninger rundt begrepet og hva koronadugnaden handler om. *Fremtiden* handlet om pandemiens kostnader, fremtiden og hva de har lært som de kan ta med videre. Innledningsvis til hvert tema ble deltagerne presentert for ulike bilder og kortere tekster som symboliserte retningslinjer og oppfordringer, for eksempel oppfordringer til å holde avstand, illustrasjon av håndvask eller humoristiske tegninger. Inspirasjonsmaterialet fungerte godt som en inngang til temaene som vi ønsket at deltagerne skulle diskutere.

Informantene fikk på forhånd intervju-temaene via informasjonsskriv og en samtykkeerklæring som ble underskrevet. Fokusgruppeintervjuene ble på grunn av koronapandemiens restriksjoner gjennomført digitalt på Zoom. Prosjektet er godkjent og gjennomført i henhold til NSDs retningslinjer om ikke å gjøre lyd- og bildeopptak direkte i Zoom. Vi benyttet et eksternt kamera til å filme intervjuene. En av ulempene med fokusgruppeintervjuene digitalt er at vi ikke befant oss i samme fysiske rom. Konsekvensen av dette begrenset interaksjonen mellom deltagerne og mellom oss og deltagerne. Vår opplevelse var at informantene snakket fritt i fokusgruppeintervjuene både om opplevelser og erfaringer. Intervjuene ble transkribert i sin helhet.

Vi er fire forskere tilknyttet dette prosjektet, som parvis har hatt ansvar for å gjennomføre to fokusgruppeintervju hver. Alle forskerne benytter dette datamaterialet for å besvare litt ulike problemstillinger knyttet til tematikken. Forskerne har gjennom hele forskningsprosessen diskutert fremgangsmåter og analyser. Denne gjensidige åpenheten underveis i forskningsprosessen styrker troverdigheten (Thagaard, 2018). For å gjøre denne analysen bekreftbar, har vi her bestrebet oss på å fremstille dataene så berikende som mulig, eksempelvis med sitater, slik at lesere kan trekke egne slutninger om graden av overførbarhet ut fra studiens funn og litteraturen som er presentert (Thagaard, 2018). Studien kan synes begrenset ved at alle informantene er «yngre voksne studenter». Vi vil likevel hevde at gruppen informanter har vært tilstrekkelig for å kaste lys over problemstillingen. En av fordelene med gruppeintervjuer er at informantene kan diskutere temaet forskeren frembringer, noe som gir forskerne større innblikk i ulike synspunkt. Det å ha vært en del av den pandemien som er sentral i studien, kan svekke påliteligheten av studien eller det kan være med på å belyse casen fra ulike vinkler. Vår kjennskap til pandemien, vår følte erfaring og forståelse vil, med et slikt utgangspunkt, kunne berike materialet. Analysen pågikk i tre faser. Allerede under intervjuene startet vi første del av analyseprosessen (Brinkmann & Kvale, 2015), hvor vi foretok meningsfortolkninger og oppsummeringer med en induktiv tilnærming. I andre fase grovkategoriserte vi dataene i fem kategorier og i tredje og avsluttende fase laget vi en oppsummering av innholdet i disse kategoriene, som endte i tre hovedkategorier. Det påfølgende analysekapitlet rommer disse kategoriene.

1. Pilotprosjektet «Hverdagsliv og læring i Koronaens tid» ved Institutt for pedagogikk og livslang læring, NTNU, og forskergruppen LiEP <https://www.ntnu.edu/jpl/liep>

Analyse – hverdagsliv og medborgerlighet i koronadugnaden

Vår interesse er hvordan hverdagslivets medborgerskap formes gjennom måter informan-
tene snakker om, forholder seg til, forhandler og praktiserer dugnad under koronapan-
demien. Ved hjelp av et hverdagslivsperspektiv inspirert av Foucaults maktperspektiv og
Goffmans interaksjonistiske begrepsapparat analyseres medborgerlige og dugnadsbaserte
uttrykksformer og handlingsrom som del av en daglig krisehåndtering. I første del tema-
tiseres italesetting av koronadugnaden, først gjennom bruken av begrepet på pandemien
og konsekvenser for medborgerlighet, dernest om dugnadsånd, integrerte reguleringer og
hvordan forpliktelser overfor reguleringer skaper moralske posisjoner. I andre del om isce-
nesetting, rettes oppmerksomheten mot hvordan beskrivelser av observasjoner, tolkninger
og væremåter/opptreden er uttrykk for ulike former for sosial tilpasning og kontroll. Siste
del er viet til medborgerlig handlingsrom, først om dilemma og valg, dernest om frihet og
mulighetsrom.

Italesetting av koronadugnad

Begrep og konsekvenser

Informanter i denne studien er velkjent med hva dugnad er. For dem som definerer hva de
legger i begrepet dugnad, betyr det at alle «er i samme båt» og at alle må bidra. De aller fleste
informantene snakker om koronadugnad på en måte som tilsier at dugnad er et begrep de
anvender og forholder seg til som en måte å involvere seg selv og andre i håndteringen av
pandemien. Det å forholde seg til tiltakene omtales som en hverdagslig ting, som en vanesak
med etablerte rutiner gjennomført på «autopilot». De aspektene informantene fremhever
når de snakker om koronadugnaden, stemmer overens med noen av dugnadens kjennetegn
(Lorentzen & Dugstad, 2011). Dugnadsbetegnelsen synes slik å bidra med en gjenkjennbar
innramming for fortolkning og handling som bidrar til en hverdagsliggjøring eller *re-fami-
lisering* av denne ekstraordinære situasjonen, som i utgangspunktet skapte uorden og et *de-
familisert* hverdagsliv for de aller fleste (Jacobsen, 2008).

Dugnaden er vanligvis en egalitær og frivillig form for felles innsats for å oppnå noe
(Lorentzen & Dugstad, 2011). Denne dugnaden ble italesatt og initiert av myndighetene
ved bruk av suverenitetsmakt og disiplineringsmakt. Denne makten innebar begrensinger i
medborgerlige friheter og rettigheter til sosial omgang, bevegelsesfrihet samt skiftende ret-
ningslinjer for atferd offentlig og privat. Likevel er viljen til å delta og akseptere forordnin-
ger til stede. Myndighetenes styring og disiplinerende reguleringer internaliseres av egen fri
vilje (Foucault, 1982).

Samtidig er det informanter som stiller seg tvilende til om dugnad er et godt grep for
å styre en hel befolkning. Koronadugnaden avviker fra dugnadens kjerneelementer på en
rekke måter. Den mangler avgrensning i tid og en «premie» i enden av dugnaden. Andre
savner frivillighetsaspektet. To informanter fremstiller deltakelse i denne dugnaden som å
være i fengsel eller på isolat. En informant peker på det uvanlige i at dugnaden «koster» så
mye i form av sykdom, død, ensomhet, psykiske lidelser, ulikhet og arbeidsløshet. Det gjøres
dermed en del individuelle offer til fordel for fellesskapet.

Et kjerneelement ved dugnad er at den er tidsavgrenset. Siri sier det slik:

Jeg kjenner jo at jeg blir litt irritert, og det er fordi jeg ser ikke noe sånn *end state* på dette her. Vi
snakker mye om dette her på jobb at 'bare når dette er over', men så sier jeg 'vi vet ikke det' og
det å gå å vente hele tiden på slutten på noe som man ikke vet det tror jeg bare trøtter oss ut...
En dugnad bærer jo preg av at den skal ha en start og en slutt.

Siri sier en dugnad uten slutt punkt virker demotiverende og trøttende på innsatsen, og er bekymret over mulige konsekvenser og følger for samfunnet som helhet.

Jeg er redd for at situasjonen her skal føre til et kaldere samfunn på lang sikt, sånn at vi på et vis adopterer en slik væremåte at vi på et vis blir avstandsfokusert også når alt er over. Jeg er litt redd for det skal gå utover folk som trenger mer omsorg enn andre. [Berit]

Det pekes på negative konsekvenser av pandemi og nedstenging, slik som økt ulikhet, økte psykiske plager, et kaldere samfunn osv. På lang sikt uttrykkes uro for de uheldige konsekvenser som rutiner for avstand og manglende sosial omgang kan ha.

Dugnadsånd – integrerte reguleringer og «insider-outsiderposisjoner»

Flere av informantene poengterer at de opplever at det er en slags «norskhet» i det å følge regler, være lojale og å ha tillit til styresmaktene. I så måte ligger det godt til rette for at befolkningen av fri vilje skal la seg styre av myndighetene, styringsmentaliteten Foucault skisserer (Foucault, 2002). En av informantene har erfaringer med oppfatninger og væremåter i ulike land. Hun har diskutert med utenlandske venner og familie hva de oppfatter om oss i Norge.

... jeg tror vi nordmenn i mye større grad er vant til å følge regler. Er vant til å stole veldig på myndighetene. Men kanskje i andre land så har man større skepsis til myndighetene. ... jeg har diskutert veldig mye med både samboer og utenlandske venner og de er ganske sjokkert over hvor mye vi stoler på myndighetene. [Mari]

Nordmenns tillit til myndighetene er god dokumentert (SSB, 2016). Flere av informantene forteller imidlertid om møter med personer som har andre synspunkter og annen adferd enn dem selv når de forholder seg til «koronadugnaden». Ikke minst på grunn av de mange offer, kostnader og tapte muligheter som mange har opplevd ved å avstå fra sosial omgang og deltakelse i familiære begivenheter som feiringer av bursdager, besøke slektninger og venner eller gå i begravelser. Da blir det både meningsløst og provoserende at andre avviser eller ikke tar på alvor den innsatsen som andre gjør.

Informanter viser til koronadugnadens forpliktelser overfor myndighetene og fellesskapet som vi har sagt ja til å delta i. Det er imidlertid ikke alle som vil spille på lag og delta i dugnaden.

Men dugnad ... der jeg synes det blir et så feil eksempel ... Det er to type mennesker, du har den type mennesker som er med på dugnaden, går ut, hjelper til, styrer på. Så har du den andre delen som slår av lyset, har igjen persiennene, låser døren og later som de ikke er hjemme. [...] Det er de som har party og driter i restriksjonene. [Stine]

De fleste skisserer to karakterer for opptreden i dugnaden. Medborgerlig opptreden uttrykkes og måles gjennom informantens beskrivelse av de som hjelper til og gjør det de skal og de som fester og ikke bryr seg om restriksjonene. Historisk finnes i dugnadsbegrepet en kopling mellom dugnad og dyder som er både praktisk begrunnet og forankret i moralske normer. Moralene, om man duger, kommer til uttrykk i dugnadshandlingen (Lorentzen & Dugstad, 2011).

Åse opplever irritasjon i møte med synspunkter som undergraver dugnadsinnholdet og lojaliteten til dugnadsinnsatsen og bruker sin egen far som eksempel.

Pappa er litt sånn skeptisk til dette korona hysteriet. Han bor i nord, i ei bygd der det ikke er så mye smitte. Da har han vært sånn 'det er jo bare en influensa', ... slike teite argumenter ... gjør meg veldig provosert. Men så skulle han hit på besøk da, og da var det han som var mest streng med å bruke munnbind. [Åse]

Farens skepsis overfor pandemiens eksistens kan forstås som et forsøk på å posisjonere seg som utenforstående til hele pandemien, noe som er illojalt overfor koronadugnaden og usolidarisk overfor fellesskapet. Samtidig kan holdningen forstås ut fra en kontekst basert på lokal erfaring, noe som gir grunnlag for en slik opptreden som i så måte uttrykker selvstendighet. Straks han skifter kontekst, inntar han posisjonen som deltaker i dugnaden og opptrer fullt i tråd med retningslinjer og forventninger.

Noe annet som skaper irritasjon er de som bryter og tøyser regler for reising og karantene, hytteforbud, men også folk som skriver sterke meningsytringer på sosiale media.

Jeg kjenner veldig på irritasjonen på pensjonistene på 'Granca' som heller vil sitte i fengsel enn i et karantene-hotell. Det er tull og tøys. [Stine]

Slike forsøk på å opptre som utenforstående overfor pandemien og koronadugnaden ved å bevisst bryte eller tøyse retningslinjer, skaper irritasjon. Utenforstående «ikke-deltakere» blir dermed de moralske taperne (Sørhaug, 1989). Når andre så hiver seg over tastaturet og fordømmer slik atferd i krasse meningsytringer, skapes det irritasjon og de får karakter av være i outsiderposisjoner (Cohen, 1985; Tjora, 2018).

Et interessant eksempel er den daværende statsministerens 60-årslag som alle informantene omtaler, der restriksjoner ble brutt. Statsministeren som utallige ganger oppfordret til dugnad mot pandemien, hadde en privat opptreden som svarer til en type dugnadsatferd der man fester og koser seg, bryter retningslinjer og inntar en posisjon som utenforstående. Mange reagerte på hendelsen med moralsk fordømmelse og utpekte henne som moralsk taper i en outsiderposisjon som skaper avstand. Med Rene Girard (2020) kan dette bidra til en syndebukk-prosess der noen utpekes til å bære all skyld og skam, mens vi andre er frigjort. En informant var villig til å tolke feiltrinnet som befriende – *selv betydningsfulle personer er ikke feilfri*. Dette er en nyansering som svarer til Sørhaugs (1989) tredeling av dugnadens moralske kapital. Det er de superflinke som følger alle regler, de som feiler av og til og de som gir blaffen. Vinnerne har stor moralsk kapital og er en dominerende elite, taperne mangler moralsk kapital, mens mellomsjiktet ønsker å støtte og bidra, men ikke alltid makter å innfri. Her inkluderes også landets øverste leder i mellomsjiktets streben om en moralsk balansegang (Sørhaug, 1989).

En interessant side ved eksemplet er at vi får syn på pandemiens kolonisering av livsverden. Det finnes ikke noe sted bak kulissene, en fredet eller privat sfære (Goffman, 1992). Det finnes ingen opphøyde eller privilegerte posisjoner. I rollen som vanlig medborger er koronadugnadens retningslinjer til stede i alle sammenhenger. Selv om det introduseres en moralsk differensiering og hierarkisering, eksisterer de som gjeninnsetter likemannsposisjonen.

Iscenesetting – observasjoner og fortolkninger av væremåter/opptredener

Fortolkning av væremåter

Ifølge Foucault (1980) gjennomsyres de fleste menneskelige relasjoner og samfunnsskapt institusjoner av makt og kontroll. Gjennom observasjoner av hverandres væremåte, kan man vurdere om de regler som er internalisert følges. Den norske kulturen beskrives som nevnt som en stram kultur med sterke normer og lav toleranse for avvikende atferd (Schei & Gelfand, 2018).

Alle informantene peker på ulike sammenhenger der de observerer andres væremåte eller opplever å bli observert selv. Dette gjelder både i offentlige og private sammenhenger. Det kan handle om at man ser at noen ikke har munnbind på, der det er anbefalt eller påkrevet, eller at man selv ikke har det på. Det handler også om observasjoner av andre som står veldig tett sammen uten å bruke munnbind, eller at man «glemmer» en-meteren. Enkelte opplever andre som ubetenksomme i måten å opptre på; at de berører mange ting i butikker, restauranter og i private sammenhenger, snakker rett opp i ansiktet på andre, unngår å «sprite» seg mellom ulike gjøremål osv.

Silje peker på sammenhenger der retningslinjer følges i noen grad, men glemmes innimellom og hevder dette handler om en slags *kollektiv glemsomhet*, som gir en dominoeffekt i betydningen «når andre gjør det, så kan jeg også gjøre det».

Når en er på treninger her, holder vi to meter. Når en skal hente manualer, vekt-skiver, bevege seg, vaske utstyr, da er ikke to-meteren eller 1-meteren så viktig. Da kommer man borti hverandre. Det skal på en måte være individet som bestemmer selv og slike ting. Men så er det den sosiale dugnaden oppå der igjen som gjør at jeg tror friheten blir innskrenket fordi ingen tør å være den syndebuggen da... [Silje]

Informanten synliggjør hvordan det i en og samme situasjon skjer en veksling mellom å opptre lojalt og solidarisk til koronadugnaden og å være fri og selvstendig. Straks den offisielle organiserte delen av gruppetimen (øvelsene) er over, inntreer en kollektiv glemsomhet som uttrykker en slags fri og selvbestemt atferd. Denne er brudd på dugnadsfelleskapet og handler grunnleggende sett om å herme og følge strømmen.

Å «følge strømmen» ved å gjøre det man ser andre gjøre, kan handle om moral, lojalitet og sosial kontroll. En slik herming omtaler Renè Girard (2020) som mimetisk begjær, der vi er hverandres rollemodeller som vi bevisst eller ubevisst etterlikner.

Kopi eller herming av væremåte kan skje på flere vis. Det kan både være å følge strømmen og hermed den ene som bærer munnbind, og motsatt å følge den som ikke bruker munnbind. I begge tilfeller tillater man den andre å opptre som rollemodell og forbilde. Man kan slik følge strømmen i tråd med koronadugnadens retningslinjer og viser lydighet og lojalitet overfor myndighetene og i den mening bli moralske vinnere (Sørhaug, 1989).

«Måter å si fra på» – snakke til og bli tilsnakket

Informantenes utsagn viser at det er mange måter å «si fra» til andre, uten å si det direkte. Bruk av kroppsspråk synes å være utbredt blant informantenes måter å varsle andre om egne grenser for hva de synes er greit når det gjelder smittevern. Det å trekke seg unna andre, markere personlige rom ved å stå og vente til andre går forbi for å unngå nærhet, å demonstrativt ta på munnbind så andre ser det, gå ut av heisen når andre kommer inn for å markere at her er det en person per tur, er noen slike måter. Men også det å si fra ut i «lufta» uten å

se direkte på personen er noe enkelte informanter har opplevd, eller også det å tilby andre eller bli tilbudt håndsprit eller munnbind. De fleste av informantene vegrer seg for å korrigere andre direkte, men det synes å komme an på hvilken sammenheng man opptrer i. Stine sier det slik:

Fordi jeg jobber innenfor restaurant bransjen har jeg gått opp til enkelte individer og sagt, 'her må dere gjøre det', 'det er greit at det er slik og slik utenfor våre lokaler, men vi velger å gjøre det slik her'. [Stine]

Pia peker på at det oppleves som et stort ansvar å skulle korrigere og rette på andre.

Skal man være den strenge som hele tiden pirker på alle eller er det greit å se vekk? Man får liksom plutselig veldig mye mer ansvar, men hvis man bare gir faen, så risikerer man smitte og så risikerer man andre. Plutselig får man veldig mye ansvar på alle områder, som har store konsekvenser. [Pia]

Sitatene viser at det å korrigere andre kan være vanskelig. Stine og Pia bruker indirekte metoder ved å tydelig demonstrere avstandsregelen overfor andre. Pia peker på dette med ansvarsfølelse – ansvar for å si fra og følt forpliktelse når det gjelder å følge reglene. Det finnes imidlertid eksempler på direkte korrigerende gjennom tilsnakk. Berit forteller om at hun ved en anledning fikk direkte tilsnakk. Det opplevde hun som ubehagelig.

Jeg var i dag og skiftet dekk på 'fiaten' og selvfølgelig, jeg tenkte ikke på munnbind når jeg satte inne på Vianor og ventet. Så kom det inn en eldre dame og satte seg på sofaen bortenfor og ropte ut 'nei, her var det ikke noe mange som hadde munnbind nei'. 'Jeg er nå vaksinert, men synes nå dere skulle bruke munnbind da.' Da kjente jeg ... gud, jeg ble så- fikk så dårlig samvittighet, – akkurat i den settingen så har jeg ikke tenkt på det, for det er ikke så mye folk der. Men en får jo en følelse av at man har gjort noe galt, når en ikke har på seg munnbind. [Berit]

Berit fikk dårlig samvittighet og opplevde følelsen av å ha gjort noe galt. Hun hadde uforvarende glemte gjeldende retningslinjer og blir en moralsk taper ved å bli korrigert av andre som mindre ansvarlig. Den eldre damens tilsnakk var en direkte måte å utøve sosial kontroll på overfor den andre. Hennes selvpresentasjon kan tolkes som et forsøk på å posisjonere seg som moralsk vinner. Samtidig overskred hun det Goffman (1992) omtaler som sømmelighetens moralske krav om å ikke blande seg inn i andres anliggender.

Informantene beskriver i hovedsak kroppslige, indirekte og unnvikende måter å «si fra» på. Dette kan tolkes som en opptreden i tråd med sømmelighetsnormenes moralske krav som tilsier en ikke-innblanding i andres anliggender (Goffman, 1992). Samtidig er en slik kroppslig og unnvikende strategi også en måte å følge myndighetenes pålagte plikt om bruk av munnbind, holde avstand osv. Å benytte en slik indirekte måte å si fra på medfører selv sagt også en risiko for at man opptrer kun for kulissene. Altså, at de man ønsker skal se, ikke legger merke til opptredenen eller oppfatter budskapet. Dermed virker den heller ikke korrigerende på andres atferd.

Ulike måter å si fra til andre er et uttrykk for hvordan man forholder seg til koronasituasjonen og myndighetenes restriksjoner. Foucault (1982) hevdet at definisjoner, sannheter og ontologi er bærere av makt som vi finner i all praksis. Denne makten kommer til syne blant annet gjennom informantenes formidling til andre om retningslinjer til de som ikke følger dem. Å formidle dette gjennom kroppsspråk og demonstrativ adferd, en slags

indirekte kommunikasjon om hvilke regler som gjelder, er en stum, men klar gest som kan forstås som maktutøvelse.

Medborgerlig handlingsrom

Dilemma og valg

Informantene peker på ulike dilemma som oppstår som følge av forskjellige oppfatninger om og håndtering av retningslinjer og påbud, samt egne tvilstilfeller der ulike forventninger til hvordan man skal opptre ikke helt går i hop. Det kan også være ulike tolkninger av reglene/anbefalingene eller uklarheter om hvorvidt det er en regel eller en anbefaling, eller at man oppfatter ulike regler som rare og ulogiske. I ulike sammenhenger kan det oppstå stor usikkerhet om hvordan man skal hilse på hverandre, om man skal bruke munnbind, om man i de hele tatt skal møtes fysisk. Det kan også være opplevelsen av manglende forståelse for at noen vegrer seg for å få besøk eller å besøke andre. Noen informanter hevder også at de opplever motsigende roller – det å ha noen forventninger og regler i noen sammenhenger og andre regler og forventninger i andre sammenhenger. Informanter sier at slike dilemma skaper både utrygghet og usikkerhet. Mari viser til at «... veldig hverdagslige ting blir liksom et etisk dilemma da 'er det greit å dra å besøke morfar nå', liksom». Edwin kjenner folk som jobber på skole som synes det er veldig slitsomt med stadig skiftende regler. Det er mye frem og tilbake om «hva er lov i dag?», «hvordan skal en vurdere?», «Kan lærere bytte klasse?». Silje viser hvordan «å holde avstand ... spesielt så det gjelder små barn er helt umulig.» Voksne kan tåle å avstå fra nærhet, men ikke et barn som slår seg. «... Barn trenger å bli sett og hørt» noe som er vanskelig når man står på avstand. Alle tre peker på praktiske dilemma som under pandemien også blir moralske dilemma, fordi det handler om mulige konsekvenser for sårbare mennesker. Valgene som tas kan i mange tilfeller være avgjørende for smittespredning og andres helse. Helt hverdagslige væremåter der man skal vise omsorg overfor andre, medfører i pandemien et stort ansvar.

Vi spurte informantene hvordan de løser slike dilemma. I mange tilfeller foregår forhandlinger om hvilke regler som skal gjelde i bestemte sammenhenger. Det kan være i familien, i vennekretsen, på jobb, i ulike fritidsaktiviteter og generelt der man møtes. I det hele tatt synes det å foregå mye av det vi har valgt å kalle koronasnakk, eller mange samtaler om pandemien, retningslinjer og egne oppfatninger og holdninger i ulike sammenhenger.

Det å forankre beslutninger og løsninger gjennom å diskutere og forhandle med andre synes å være gjeldende for alle informantene vi har snakket med. Disse forhandlingene handler om å kartlegge mulige konsekvenser av beslutninger og valg. Det handler også om å gjøre det beste ut av situasjonen. Følelsen av at løsningen er en fellesløsning fremfor å være noe man står for alene, ser ut til å dempe følelsen av uro og utrygghet når slike dilemmaer dukker opp. Det diskuteres og forhandles slik at man kommer frem til løsninger som gir mening for disse fellesskapene, som både er lojale overfor myndighetene og solidarisk overfor medborgere.

Frihet og mulighetsrom

Alle informantene peker på begrensninger og innskrenket handlingsrom under koronapandemien. Hverdagslige rutiner og væremåter endres og må stadig revurderes. Enkelte informanter poengterer at de prøver «... å finne smutthull her og der bare for å være sosial» (Stine). Stine er lei av seg selv og sitt eget selskap, hun vil møte folk og få inn noe nytt, litt variasjon i hverdagen.

Flere informanter peker på måter å utnytte det handlingsrommet som finnes, finne nye løsninger, nye aktiviteter, prøve nye ting og nye måter å gjøre ting på.

Vi er tvunget til å tenke hvor det er jeg faktisk kan hente litt positivitet i en litt vanskelig tid – og noe av det kommer jeg sikkert til å ta med meg videre. Jeg har fått tenkt mye på hva koronaen har gjort med meg psykisk – vi fant jo andre måter å være sosial på m/avstand og det også kommer sikkert til å bli litt sånn overført. [Camilla]

Kreativitet omfatter alt fra nye måter å møtes på, nye måter å bruke digitale møteplasser på til det å skape seg nye hobbyer eller sette pris på nye ting i livet. Dette er noe annet enn ren innordning. Heri skapes frirom fra begrensninger hvor man kan velge og være fri til å gjøre det som gir mening for seg og slik opptre som selvstendig og myndig medborger. Korona-pandemien og håndtering av den har satt begrensninger og innskrenket handlingsrom som griper inn i menneskers selvsagte friheter som sosiale individer og medborgere. Ifølge Foucault (1982), skaper disiplinerende og regulerende mekanismer miljøer hvor aktørene det rettes mot ikke bare formes og styres, men hvor målet er at disse også skal mestre å ta ansvar for eget liv og væren (Foucault, 1982). Det er her individenes frihet og handlingsrom ligger, ifølge Foucault. Endringer i planer kan skape rom for å forme livet på nye måter. For informantene blir det disse mekanismene som utgjør handlingsrommet hvor de er kreative og finner løsninger som dekker deres sosiale behov, behovet for å trene, delta på arrangementer osv.

Konklusjon

I denne artikkelen har vi diskutert begrepene *medborgerskap* og *koronadugnad* gjennom å belyse hvordan disse begrepene kommuniseres og reflekteres i fokusgruppeintervju med yngre voksne studenter, gjennomført våren 2021, etter ett år med pandemi. Sentralt i kommunikasjonen har vært dynamikken mellom det individuelle og kollektive og mellom frihet og tvang. Informantene har reflektert over sosial tilhørighet, normer og normbrudd, solidaritet, lojalitet, lovlidighet og motstand, som vi har belyst ved hjelp av noen av Foucaults og Goffmans perspektiver og begreper. Vi har sett på hvordan opptreden og lagspill kommer til uttrykk og hvordan dette kan tolkes som medborgerlige handlinger og dugnadsinnsats (Goffman, 1992), og vi har belyst reguleringer, kontroll og maktutøvelse mellom mennesker under pandemien (Foucault, 1982, 2002).

Analysen resulterte i tre hovedkategorier. *Italesetting av koronadugnad* handler om hvordan medborgerskap kommer til uttrykk gjennom informantenes oppfatninger av dugnadsbegrepet, samt hvordan forståelser av pandemien reiser ulike medborgerlige dilemma. Måten informantene snakker om dugnad på, synliggjør god kjennskap til og erfaring med begrepet, noe som tilsier at de bruker og forholder seg aktivt til dette begrepet. De beskriver at koronadugnaden handler om en innsats innenfor «felleskapets rammer» der alle bør delta, noe som etablerer et «vi» med en forpliktelse og et lojalitetskrav. De elementer som beskrives samsvarer med et medborgerskap der man ser nødvendigheten av å innordne seg i fellesskapet. Pandemiens varighet og varierende restriksjoner stiller krav til utholdenhet og skaper en situasjon som ikke lenger overensstemmer med forestillinger om dugnad. Informantene opplever ikke lenger pandemien som en unntakstilstand, men noe vi ser ut til å måtte leve med i noen grad fremover. Dette utfordrer den medborgerlige opptreden for fellesskapet som ideen om koronadugnaden la grunnlaget for.

Myndighetene har vurdert pandemien som krise med varierende alvorlighetsgrad og

håndtert den ved hjelp av varierte og skiftende retningslinjer som griper inn i folks liv. Med Goffmans perspektiv (1992) beskriver informantene hvor frustrerende det er at spillet og innholdet i rollene stadig endes, hvordan manus ikke lenger finnes, men må skapes underveis og varierer i ulike kontekster. Ved at vi opptrer og deltar i ulike roller og i ulike sammenhenger der retningslinjer og forbud varierer, kan vi med Foucault (1982, 2002) si at vi deltar i flere dugnader i pandemien. De fleste gjøremål og situasjoner må gjennom en gjentakende vurdering og refleksjon og utfordrer alles evne og vilje til å opptre som reflekterte medborgere. Dilemmaene som oppstår, er ofte moralske. Den løsning på dilemmaene som informantene beskriver innebærer samtaler og forhandlinger med andre. Det foregår vurderinger og forhandlinger av ulike regler og ulike synspunkter som kan øke og redusere uro og usikkerhet. Dette gir støtte til å forstå medborgerskap som relasjonelt, som noe som skapes i samhandling med andre og som bidrar til å sikre individets grunnleggende trygghet.

Isenesetting av medborgerskap handler om fortolkninger av andres væremåter og hvordan vi opptrer og sier fra til andre. Informantene beskriver hvordan de betrakter og observerer andres væremåte eller hvordan de opplever å bli observert selv. Med Goffmans perspektiv (1992) veksler de mellom å opptre og å være publikum. Et fenomen som beskrives av informantene er det «å følge strømmen» og kopiere andres væremåte. Flere av informantene synes å mene at man gjennom sin sivile medborgerrolle skal agere på vegne av myndighetene, mens andre inntar en mer tilbakeholdende og reflekterende posisjon, ved å unngå å opptre fordømmende. For å kunne utøve makt og kontroll, slik Foucault (1980) beskriver, må man nødvendigvis observere andres væremåte for å kunne vurdere om de regler som er internalisert følges. Informantene påpeker en veksling mellom det å gjøre egne vurderinger og ta hensyn til andre på den ene siden, og det å «følge strømmen» ved å gjøre det man ser andre gjør på den andre. Dette ser ut til å handle om moral, lojalitet og den makten som ligger i det å følge andres væremåte (jf. Foucault, 1980).

Informantene illustrerer at det finnes en viss toleranse for menneskelig feil i «opptreden», noe som utfordrer den stramme sosiale kontrollen i myndighetenes normer. Den sosiale kontrollen kan utøves på vegne av og i tråd med myndighetenes anbefalinger og normer (jf. Foucault, 1982). Samtidig synes det som det finnes en sosial kontroll i fellesskapet som befinner seg i spennet mellom en viss toleranse for avvikende opptreden og over mot en utpeking og utstøting (jf. Girard, 2020). Foucault (1982) hevdet at våre definisjoner, sannheter og ontologi er bærere av makt som vi finner i all praksis. Ut fra Foucaults (2002) perspektiv, kommer denne makten til syne gjennom informantenes formidling til andre om retningslinjer. Det å si fra gjennom kroppsspråk og demonstrativ adferd, en slags indirekte kommunikasjon om hvilke regler som gjelder er en stum, men klar gest som kan forstås som maktutøvelse. Å si fra på ulike måter kan også være en selvrepresentasjon eller en opptreden som er basert på normer med moralske og instrumentelle krav (Goffman, 1992). Opptredener som informanter formidler er kroppslige, indirekte og unnvikende, med andre ord en indirekte måte å «si fra» på. Ifølge Goffman (1992) er dette i tråd med sømmelighetsnormens moralske krav som tilsier en ikke-innblanding i andres anliggender.

Medborgerlig handlingsrom handler om mulighetsrom og hvordan medborgerskap innrammet som dugnadsinnsats skaper frihet, begrensninger og kostnader. Koronapandemien og håndtering av den har satt begrensninger og innskrenket handlingsrommet som griper inn i våre selvsagte friheter som sosiale individer og medborgere. Informanter peker på hvordan pandemien på ulike måter koster og har kostet mye. Samtidig understreker informantene også nye muligheter som pandemien har gitt. Dette kommer til uttrykk som motstrategier og menneskelig kreativitet gjennom å finne smutthull, slik at man kan fortsette å utfolde seg sosialt og på andre måter som gir mening i hverdagen.

Så; Hvordan erfares «koronadugnaden» og hvordan kan «dugnaden» bidra til å forstå hvordan medborgerskap formes under pandemien? Medborgerskap handler om aktiv deltakelse, identitet, tilhørighet, medlemskap og samhörighet i ett eller flere kollektiv. Medborgerlig deltakelse innebærer en evne og vilje til selvstyring og samtidig en evne til nødvendig innordning i kollektiv og fellesskap (Stenøien, 2003). Informantenes deltagelse i dugnaden viser at medborgerskapet både styrkes og utfordres. Den utfordres ved at individuell frihet og selvstyring settes til side, til fordel for en dugnad som krever full oppmerksomhet og lojalitet. Informantene gir oss eksempler på at opplevelser av usikkerhet og isolasjon møtes med kreativitet og solidaritet, noe som kanskje utfordrer retningslinjene for dugnaden. Blant informantene finnes også opplevelsen av en manglende frihet som gjør enkelte passive og avventende.

Medborgerskapet er blitt styrket gjennom erfaringer med å støtte andres forutsetninger for å kunne ta del i samfunnet, ved å vise interesse for andre og oppsøke andre eller bli invitert inn i digitale vennegrupper og sosiale sammenkomster. Medborgerskapet er også blitt styrket ved at vi «passer på hverandre», minner hverandre på akseptable væremåter og etablerer felles praksiser om hvordan ting skal være.

Å italesette pandemihåndteringen som dugnad, definerte krisehåndteringen som en felles innsats i tråd med kjente kulturelle handlingsmønstre og normer. Dette bidro med en begriplig og velkjent fortolkningsramme for opptreden, som ga mening også ut fra et medborgerperspektiv. Etter hvert som koronadugnaden på flere punkt avvok fra kjerneelementene i en ordinær dugnad og ide om frivillig selvbestemt innsats for fellesskapet, økte frustrasjon og tvilen om dette som en relevant fortolkningsramme. Ikke minst de omfattende disiplinerte tiltak som satte medborgerlige sivile og sosiale rettigheter og friheter ut av spill, skapte frustrasjon og opplevelse av isolasjon og fengsel. Den mangfoldige inngripen tilsier at dugnad som forståelsesramme i høyden kan begripes som mange dugnader. Dugnaden som forståelsesramme har bidratt til å definere lojal medborgerlig opptreden og avvikende opptreden. Innenfor rammene av felles innsats har også refleksjoner og forhandlinger om hvordan løse dilemma, skapt felles grunnlag for reflektert og myndig opptreden som tar hensyn til kollektive behov. Ved å forlate dugnaden som metafor, kan man uten å fornekte pandemiens eksistens og konsekvenser finne handlingsrom og frihet til medborgerlig aktivitet.

Denne artikkelen kan først og fremst bidra med perspektiver og begreper for å utforske medborgerskap og dugnad i en pandemi. Hvordan opptreden og lagspill utfolder seg og hvordan dette kan tolkes som medborgerlige handlinger vil kunne variere i ulike kontekster. I denne artikkelen har konteksten vært pandemien og dugnadsinnsatsen. Vår analyse viser at kriser og unntakstilstander, slik som pandemien covid-19, trekker veksler på sentrale elementer i begrepet medborgerskap. Den viser oss at begrepet medborgerskap kan være en nyttig innfallsvinkel når vi har behov for å håndtere de sosiale konsekvensene av en pandemi eller krise som rammer en nasjon eller i dette tilfelle, hele verden. Å styrke tilhørighet og forebygge isolasjon i fremtidige krisetilstander synes viktig.

Dugnadsmetaforen ble brukt som styringsressurs fra myndighetenes side, med en kraftfull kulturell symbolikk som viser til fellesskap, innsats og omsorg for hverandre. Utfordringen som ligger i en langvarig krise som i dette tilfelle er en pandemi, er at dugnadsinnsatsen og søkelyset på medborgerskap blir ytterligere utfordret.

Referanser

- Brekke, T. (2021, 14. mai). Koronakrisen vil gjøre oss endra strengere. *Morgenbladet*.
<https://www.morgenbladet.no/ideer/kronikk/2021/05/13/koronakrisen-vil-gjore-oss-enda-strengere/>
- Brinkmann, S. & Kvale, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Gyldendal Akademisk.
- Brinkmann, S. & Kvale, S. (2015). *Interviews: Learning the craft of qualitative research interviewing* (3. utg.). Sage Publications.
- Cohen, A.O. (1985). *The Symbolic Construction of Community*. Routledge.
- Folkehelseinstituttet (FHI) (2021). *Skandinavisk forskning om konsekvenser av covid-19 på velferd, likestilling, livsvilkår og livskvalitet: et systematisk litteratursøk med sortering* (Rapport).
- Folkehelseinstituttet (FHI) (2022). Koronavaksinasjons-statistikk. FHI. Hentet 24.03.2022 fra
<http://www.fhi.no/sv/vaksine/koronavaksinasjonsprogrammet/koronavaksinasjonsstatistikk/?msckid=b52f3745c6c711ec82683b89a216eb4e>
- Foucault, M. (1977). *Det moderne fengsels historie*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1982). The Subject and Power. I P. Rabinow (Red.), *Essential Works of Foucault 1954–1984* (s. 326–348). The New Press.
- Foucault, M. (1994). *Viljen til viden*. Det lille forlag.
- Foucault, M. (2002). *Forelesninger om regjering og styringskunst* (I. B. Neumann, Overs.). Cappelen Akademiske Forlag.
- Girard, R. (2020). *Syndebukken*. Teori & praksis forlag.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston Northeastern University Press.
- Goffman, E. (1992). *Vårt rollespill til daglig*. Pax forlag.
- Graver, H.P. (2020). *Pandemi og unntakstilstand. Kva covid-19 sier om den norske rettsstaten*. Dreyers forlag.
- Hernes, G. (2021, 26. november). Hva skjer når demokratiets mellomstasjoner brytes ned? *Morgenbladet*. <https://www.morgenbladet.no/ideer/kommentar/2021/11/26/hva-skjer-nar-demokratiets-mellomstasjoner-brytes-ned-spor-gudmund-hernes/>
- Jacobsen, M.H. (Red.) (2008). *Encountering the Everyday. An Introduction to the Sociologies of the Unnoticed*. Bloomsbury publishing.
- Korsgaard, O. (2004). Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse. En introduktion. I O. Korsgaard (Red.), *Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse* (s. 5–10). Danmarks Pædagogisk universitet.
- Lister, R. (2007). Inclusive Citizenship: Realizing the Potential. *Citizenship Studies*, 11(1), 49–61.
<https://doi.org/10.1080/13621020601099856>
- Lorentzen, H. (2011). Dugnad og frivillighet, *Lokalhistorisk Magasin*, 3, 4–8.
http://landslaget.org/images/lhm/lm_2011-03.pdf
- Lorentzen, H. & Dugstad, L. (2011). *Den norske dugnaden. Historie, kultur og fellesskap*. Høyskoleforlaget.
- Marshall, T.H. (1973). *Class, citizenship and social development*. Greenwood Press.
- Nesse, L. & Pettersen, H. (2020, 4. januar). Medborgerskap i krise. *Dagens medisin*
<https://www.dagensmedisin.no/artikler/2020/04/15/medborgerskap-i-krisetid/>
- Pastuhov, A. (2018). *Att vara och agera medborgare. En etnografisk studie i folkbildande praktiker*. [Doktorgradsavhandling]. Åbo Akademi University.

- Penner, A. (2021). «Den gode borgeren» og «den flinke flyktingen»: fortellinger om dugnad, ideer om homogenitet og rasialisering. I B. Gullestad, G.K. Kristensen & T.F. Sætremo (Red.), *Fortellinger om integrering i norske lokalsamfunn*. Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215042961-2021-06>
- Schei, V. & Gelfand, M. J. (2018). Verdens strengeste? *Magma*, 02, 14–23.
- SSB (2016). Tillit til politiske institusjoner. Nordmenn på tillitstoppen i Europa. *Samfunnsspeilet*, 2.
- Stenøien, J.M. (2003). *Den aktive medborger. Nye sosiale bevegelser som møteplasser for kunnskap og demokrati* [Doktorgradsavhandling]. Norges teknisk naturvitenskapelige universitet.
- Stenøien, J.M. (2021, 9.–10. november). «Dugnaden» som immateriell kulturarv [Paperpresentasjon]. Mimerkonferansen, Sundsvall.
- Sørhaug, H. (1989). Kake eller konfekt? Utkast til teori om frivillige organisasjoners politiske økonomi. I O. Brox & M. Gullestad (Red.), *På norsk grunn: Sosialantropologiske studier i Norge, nordmenn og det norske* (s. 113–121). Ad Notam.
- Thagaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse* (5. utg.). Fagbokforlaget.
- Tjora, A. (2018). *Hva er fellesskap*. Universitetsforlaget.